

Ο συμβολισμός του Νερού στη Χριστιανική Εικονογραφία

Πολιτισμός / Ζωγραφική & Εικαστικές Τέχνες

Κατερίνα Χουζούρη

????? ???????????
?? ?? ?????????????? ?? ?????????? ?? ?????? ?? ?????????????????? ?? ???????????, ??????????????
????????? ?????????????????, ?????????????, ??????????? ?? ?????????? ?? ?????????????? ?? ?????????????????
??????????

?? ?? ?? ??????? ?????????????????? ?????? ?? ?????????? ?? ?????? ??????? ?? ?????????? ?????? ?? ??
????????????????????? ?????????????? ?? ?????? ?? ?????????????????? ??????. ?? ?????????? ?????? ?? ?????????????????? ?????
????????????????????????????? ??????, ?? ?????????????? ?????? ?? 7? ??., ?? ?? ?????? ??????????????. ?? ?????????????? ??
????? ?????????????????????? ?????????????????? ?? ?? ?????????????????????? ?????????? ?? ?????????? ?????? ?? ??
????????????? ?? ?????? ?????????, ?? ?? ?? ?? ?? ?????? ?? ?????? ?????????????? ?????????????? ?? ?????????????
?????????????????, ?????? ?????????? ??????, ??????????????, ?????????? ??, ?? ?????? ?? 7? ?? . ?????? ??
????????????? ??????????????

Ο στόχος είναι να κατανοήσουμε τη σημασία του υδάτινου στοιχείου στα διάφορα εικονογραφικά θέματα. Το κλειδί για το σκοπό αυτό, δίνουν τα κείμενα των Γραφών, καθώς και η ερμηνεία τους από τους θεολόγους πατέρες της Εκκλησίας. Για τούτο, κατ' αρχάς, θα αναφερθώ σύντομα στα θεολογικά κείμενα.

Για τη χριστιανική σκέψη το νερό εμφορείται από κοσμολογική σημασία. Στη Γένεση (1, 2) διαβάζουμε ότι πριν τη δημιουργία της γης το πνεύμα του Θεού «επεφέρετο επάνω του ύδατος». Ύστερα (Γέν. 1, 7), ο Θεός δημιούργησε το στερέωμα που εχώρησε το ύδωρ «υποκάτω του στερεώματος» από «του ύδατος επάνω του στερεώματος» (και Ψαλμ. 104.3, και 148). Έτσι αποτυπώνεται στη Χριστιανική Τοπογραφία του **Κοσμά Ινδικοπλεύστου** (cod: sinait. gr. 1186 ; fol. 65 r).

Κοσμὰ Ἰνδικοπλεύστου

Εδώ, η Οικουμένη, η γη δηλ. είναι περικυκλωμένη από ύδατα, τον Ωκεανό, ενώ, το στερέωμα χωρίζει τα νερά της γης από αυτά που βρίσκονται πάνω από το στερέωμα.

Στη Γένεση 1, 9-10, επίσης, αναφέρεται η δημιουργία των θαλασσών και η γέννηση των διαφόρων ζώντων οργανισμών μέσα στο νερό. Εγκαθιδρύεται έτσι η ιδέα ότι το νερό είναι η πηγή της ζωής. Στο 2. κεφ. (Γεν. 2, 6) γίνεται λόγος για το νερό που ανέβλυζε και πότιζε όλη την επιφάνεια της γης καθώς και για τον ποταμό που έβγαινε από την Εδέμ για να αρδεύσει τον παράδεισο και που από εκεί διεμοιράζετο σε 4 κλάδους (Γέν. 2, 10-14). Αλλού (Ψαλμ. 1, 3 και Αποκ. 14, 22), γίνεται συσχετισμός του ποταμού με ένα άλλο πολύ σημαντικό στοιχείο για τη

χριστιανική σκέψη, που είναι το δένδρο.

Εξάλλου, στην Παλαιά Διαθήκη, στο Βιβλίο που περιγράφει την Έξοδο των Εβραίων από την Αίγυπτο (Έξ. 17, 6. Ι, βλ. και Κορ. 10, 4) περιγράφονται και θαύματα του Μωυσέως σχετικά με το νερό. Να σημειώσουμε ότι οι πατέρες της Εκκλησίας ερμήνευσαν τα θαύματα αυτά ως προεικονίσεις για την έλευση του Μεσσία, δηλαδή την Ενσάρκωση του Χριστού. Παράλληλα, σε Οράματα προφητών, του Ησαΐα, 12, 3 και 44, 3 Ιεζεκιήλ, 47, 1-10, Ιωήλ 3, 18 και Ζαχαρίου 14, 8, παρουσιάζονται υδάτινες εικόνες (με ψάρια), που συνδέθηκαν θεολογικά με τη Δευτέρα παρουσία και με την Νέα Ιερουσαλήμ, δηλαδή προσέλαβαν σημασία εσχατολογική.

Πέραν, όμως, των αναφορών των Παλαιοδιαθηκικών κειμένων, με το νερό συνδέονται και χωρία του ευαγγελίου. Εκτός από τη Βάπτιση στον Ιορδάνη, ο Χριστός αποκαλύπτεται στη Σαμαρείτιδα ως «το ζων ύδωρ» (Ιω. 4, 10-14), περπατάει πάνω στο νερό (Ματθ. 14, 25 κεξ. ή Ιω. 6, 19) και μετατρέπει το νερό σε κρασί. Ο Ιησούς, επίσης, θεραπεύει τον παραλυτικό που περίμενε στην κολυμβήθρα της Βηθεσδά και τον τυφλό στην κολυμβήθρα του Σιλβάμ. Όταν λογχίζουν το νεκρό του σώμα πάνω στο σταυρό, τρέχει αίμα και νερό. Τέλος στην Αποκάλυψη 21, 6 και 22, 1 αναφέρεται η Πηγή της ζωής και ο «ποταμός της ζωής, διαυγής ως ο κρύσταλλος, που πήγαζε από το θρόνο του Θεού και του Αρνίου».

Σύμφωνα με την πατερική ερμηνεία η μάζα των υδάτων υπήρξε κατ' αρχήν δηλητηριασμένη από τον δράκοντα και στη συνέχεια εξαγνίσθηκε από τον Ιησού με την Βάπτιση στον Ιορδάνη και με το Πάθος του. Κατ' επέκταση, η έννοια του εξαγνισμού υπάρχει στο μυστήριο της βαπτίσεως που αποτελεί προϋπόθεση για την πορεία των πιστών προς την αληθινή ζωή, δηλαδή την ανάσταση (Παύλου: Ρωμ. 6, 3-4). Επίσης, η ίδια καθαρτήρια ιδέα ανανεώνεται μέσα στην τελετουργία του αγιασμού.

Επιπλέον, από πολύ νωρίς οι θεολόγοι, έλληνες και λατίνοι, συσχέτισαν το στοιχείο του νερού με το πρόσωπο του Χριστού, με την αρχή του κόσμου και με την αθανασία του Παραδείσου. Ήδη από την παλαιοχριστιανική εποχή η «Ζωοδόχος Πηγή» συμβολίζει τη διδασκαλία του Χριστού, τη γνώση του Θεού και του Αγίου Πνεύματος, συνδέεται με τους μεγάλους ιεράρχες και αδιαμφισβήτητα με την Παρθένο Μαρία και με την έννοια της Εκκλησίας ως σώματος του Χριστού, που δίνει ζωή στους πιστούς.

Στις απαρχές της η χριστιανική τέχνη υιοθέτησε από την ελληνιστική παράδοση την **παράσταση υδάτινου τοπίου**, που κατοικείται από έμβιους οργανισμούς, ψάρια, πουλιά, ζώα και ανθρώπους μέσα σε πλοία. Αυτές οι γεμάτες ζωή και

φαντασία εικόνες που θυμίζουνε εξωτικά τοπία από το Νείλο, γνωστές ως «νειλωτικά τοπία», κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους είναι διαδεδομένες γιατί υπαινίσσονταν την αθανασία της ζωής στον Παράδεισο.

παράσταση του υδάτινου τοπίου

Συχνά, τα νειλωτικά τοπία συνδέονται με σκηνές θεοφανείας, σκηνές που τονίζουν δηλαδή τη θεία φύση του Ιησού, όπως τα οράματα των προφητών. Για παράδειγμα, **στην αψίδα του καθολικού της Μονής Οσίου Δαβίδ στη Θεσσαλονίκη** (5ος αι.), ο Χριστός Εμμανουήλ παριστάνεται θριαμβικά πάνω από τους 4 ποταμούς που πηγάζουν από τον λόφο της Σιών και ενώνονται παρακάτω σε ένα ποταμό με ψάρια, τη Ζωοδόχο πηγή.

Αψίδα του καθολικού της Μονής Όσίου Δαυίδ στη Θεσσαλονίκη

Στην αψίδα της Αγίας Πραξέδης στη Ρώμη (9ο αι.) ο Παντοκράτορας αιωρείται πάνω από την κρυστάλλινη θάλασσα και τον Ιορδάνη, ενώ στην κάτω ζώνη, από τον θρόνο του αρνίου εκπηγάζει «**ποταμός Ζωής**».

Αψίδα της Αγίας Πραξέδης, στη Ρώμη (9ο αι.) «ποταμός Ζωής»

Κάποτε, όχι σπάνια, τη Θέση του Χριστού ή του Αμνού παίρνει το Δένδρο της ζωής/σταυρός. Στο **ψηφιδωτό της αψίδας του Αγίου Κλήμεντος**

ψηφιδωτό της αψίδας του Αγίου Κλήμεντος στη Ρώμη (11ος αι.)

στη **Ρώμη (11ος αι.)** βλέπουμε το **Δένδρο/Σταυρό** πάνω σε ύψωμα, (Αποκ. 14, 1), από όπου ξεκινούν οι 4 ποταμοί, των οποίων τα νερά καταλήγουν σε νειλωτικό τοπίο/Ζωοδόχο Πηγή όπου τα ζώα ξεδιψούν. Θα θυμίσω ότι η έννοια του δένδρου συμβολίζει τον ίδιο το Χριστό αλλά και το σταυρό.

Δένδρο/Σταυρό

Το Δένδρο και το Νερό είναι δύο στοιχεία του Παραδείσου, όπως δείχνει η **μικρογραφία από το χειρόγραφο του Ιακώβου Κοκκινοβάφου**. Συνδυαζόμενα υπαινίσσονται, όπως στον Άγιο Κλήμεντα, τη θεολογική ερμηνεία του Παραδείσου, που είναι η ????????? ???? ???????, ?????? ??? ????????? ??? ? ????????? ??? ????? ??? ???????.

καὶ τὴν παροικίαν κατεδικάσθη· -

Ὁ φθόμενος ἐκείνησ καὶ ἀμοσίου σαλευχίος
ἡ τὴσ τὴν ἀποσάτην σωεὶ ἀλζοζερ· ἡ τὴσ τὸν θάμ
τη φόρομ ἰορέμ τὸισ ἐλλοισ ἐπαφὴ κεμ ὀσίμ·
ὁ φθόμερος καὶ ἀμοσίου σαλευχίος· τὴσ
τὴν ὀλεθρίαν ἀποσάτησ ἀτ γελίαν ὠγῶν

μικρογραφία από το χειρόγραφο του Ιακώβου Κοκκινοβάφου.

Το νερό μπορεί να εμφανίζεται στο πλαίσιο της εικονογράφησης της ζωής του Μωυσή. [??????????????](#), [???? ???](#). [????????????????](#) 61, [???. 114?](#) (857-865) [??????????????](#) ?? [????](#) [???](#) [??????](#) ? [??????](#) [??????????](#) [??](#) [??????](#) [????](#) [??????](#) (??, 17, 6). ?? [??????](#) [??????????????](#) ?? [??????????????](#) [??](#) [???????](#). ?? [????](#) [??????????????](#) ? [??????](#) [??](#) [??????](#) [??](#) ? [??????????](#) : «? [?????](#) ? [????????](#)».

κώδ. Παντοκράτορος 61, φολ. 114α (857-865)

Κατά το Μεσαίωνα, κυρίως σε καρολίνια ευαγγελιστάρια, το θέμα της Ζωοδόχου Πηγής, αποδίδεται με το **αρχιτεκτονικό σχήμα ενός βαπτιστηρίου** ή του Παναγίου τάφου που ερμηνεύεται ως Ζωοδόχος Πηγή.

Επίσης, επειδή κατά την θεολογική ερμηνεία οι ευαγγελιστές αντιστοιχούν στους τέσσερις ποταμούς του Παραδείσου, η μορφή τους μπορεί να συνδυάζεται με το νερό/ όπως στο ευαγγελιστάριο του Όθωνος III (983-1002) : **ο Λουκάς πάνω στο ύψωμα** από όπου εκβάλλουν ποταμοί της Ζωοδόχου Πηγής.

ο Λουκάς πάνω στο ύψωμα

Αντίστοιχα και στο ελληνικό ευαγγελιστάριο της Οξφόρδης του 12ου αιώνα:
ο Ματθαίος απεικονίζεται όρθιος δίπλα από φιάλη που βγάζει νερό.

ο Ματθαίος απεικονίζεται όρθιος δίπλα από φιάλη που βγάξει νερό

Σε χειρόγραφο του 12ου αι. με τις **Ομιλίες του Ι. Χρυσοστόμου** (Ambros 172 sup., fol. 263v) το ειλητάριο του ιεράρχη μετατρέπεται σε ποταμό, Πηγή ζωής ή Σοφίας, όπου έρχονται να ξεδιψάσουν κληρικοί και μοναχοί. Το νόημα είναι ότι μόνο στην Εκκλησία μπορούν οι πιστοί να λάβουν τη χάρη της διδασκαλίας του Λόγου του Θεού με τη συμμετοχή τους στα ιερά μυστήρια.

Ομιλίες του Ι. Χρυσοστόμου

Η έννοια της Πηγής της Ζωής και της Σοφίας αποδίδεται, όπως είπαμε, ιδιαίτερα στην Παναγία, γιατί από τους πρώτους αιώνες οι θεολόγοι συσχετίζουν το «καθαρτήριο υδωρ» με τα σπλάγχνα της Παρθένου. Στην Κωνσταντινούπολη, μάλιστα, από τον 4ο αιώνα, υπήρχε θαυματουργικό αγίασμα και εκκλησία της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής, της οποίας η λατρεία γνώρισε ιδιαίτερη έξαρση το 14ο αιώνα.

Από τη μεσοβυζαντινή εποχή είναι γνωστές οι **ανάγλυφες εικόνες της Θεοτόκου** με τα χέρια σε δέηση από όπου τρέχει αγίασμα. (πλάκα του 11ου αι. από τη Θεσσαλονίκη).

ανάγλυφες εικόνες της Θεοτόκου

Τον 14ο αιώνα, στη **Μονή της Χώρας** στην Κωνσταντινούπολη, η Παναγία Ζωοδόχος Πηγή παριστάνεται δεομένη σε προτομή πάνω από λεκάνη.

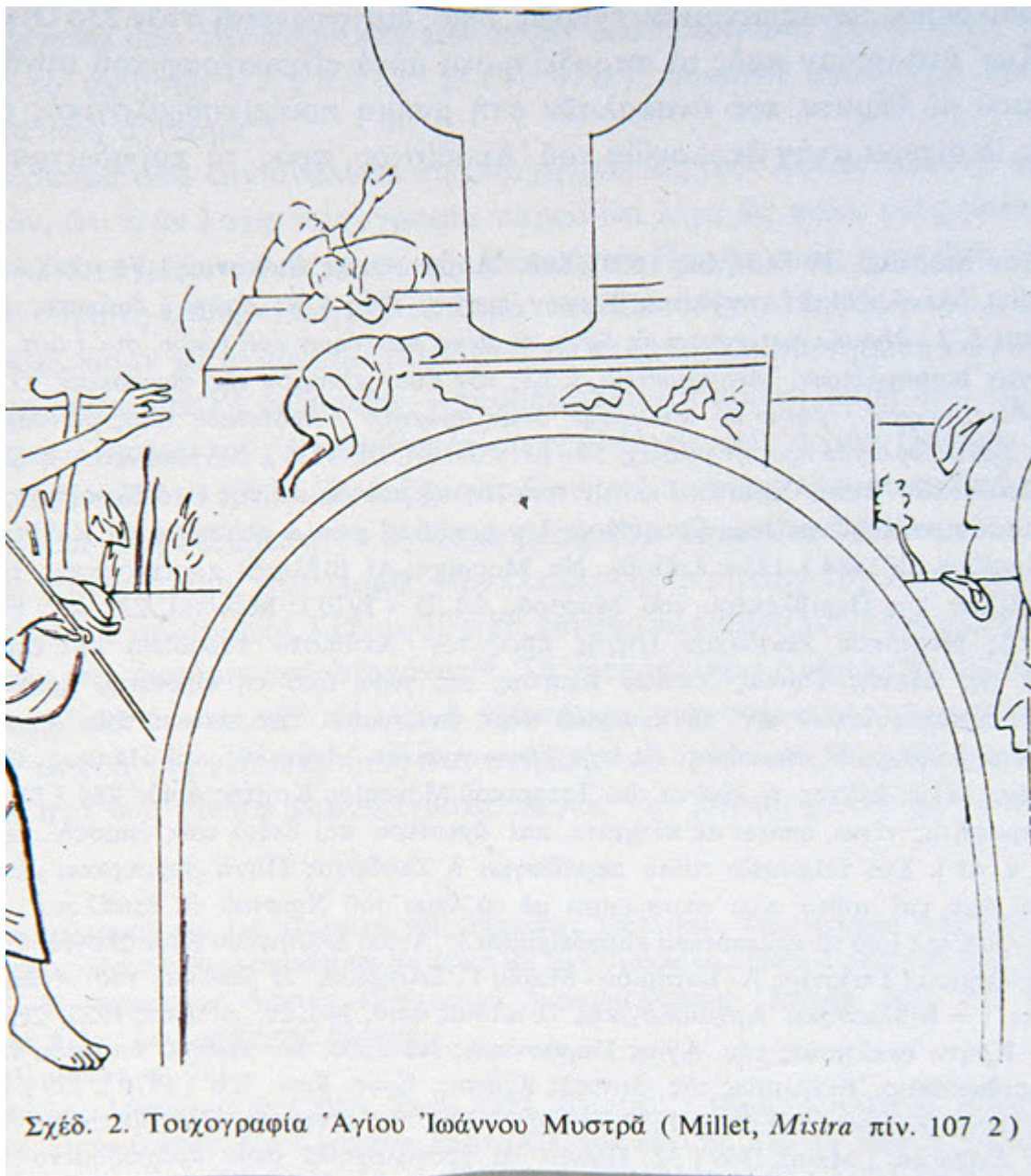
Μονή της Χώρας

Σε μεταγενέστερη εποχή, για το ίδιο θέμα, επικρατεί ο **τύπος της Παναγίας με το Βρέφος** πάνω από **λεκάνη** με υποστάτη που βγαίνει μέσα από δεξαμενή.

Παναγίας με το Βρέφος

Όμως η έννοια της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής σχετίζεται ιδιαίτερα με τη σκηνή του Ευαγγελισμού. Στον **Αη-Γιαννάκη του Μυστρά**, του 15ου αιώνα, ο Γαβριήλ και η Θεοτόκος πλαισιώνουν την Ζωοδόχο πηγή μέσα σε φιάλη.

Σχέδ. 2. Τοιχογραφία Ἁγίου Ἰωάννου Μυστρᾶ (Millet, *Mistra* πίν. 107 2)

Αη-Γιαννάκη του Μυστρά

Ωστόσο, η νοηματική σχέση του Ευαγγελισμού και της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής έχει μακρά ιστορία, την οποία θα προσπαθήσω να δείξω πριν ολοκληρώσω την ομιλία μου, διότι είναι λιγότερο γνωστή.

Στην παλαιοχριστιανική και βυζαντινή τέχνη, γνωρίζουμε δύο Ευαγγελισμούς. Ο ένας, και πιο επίσημος, εξιστορείται από τον ευαγγελιστή Λουκά και λαμβάνει χώρα στο σπίτι της Παρθένου Μαρίας στη Ναζαρέτ. Ο άλλος αποτελεί δευτερεύον επεισόδιο του βίου της και περιγράφεται στο απόκρυφο ευαγγέλιο του Ιακώβου Αδελφοθέου. Σύμφωνα με το απόκρυφο κείμενο, η Παναγία άκουσε τον χαιρετισμό του Αρχαγγέλου μια πρώτη φορά, όταν πήγαινε στην πηγή για νερό. Φοβήθηκε όμως μήπως πρόκειται για πλάνη και έτρεξε στο σπίτι της. Ενδεικτικά, παρουσιάζω, εδώ, **πήλινο μετάλλιο του 6ου αιώνα** από την Παλαιστίνη. Η νεαρή

Παρθένος σπεύδει στο ποτάμι, να αντλήσει νερό στα ριζά ενός δένδρου.

πήλινο μετάλλιο του 6ου αιώνα

Από όλα όσα έχουμε δει μέχρι στιγμής αντιλαμβανόμαστε ότι εδώ, το ποτάμι αποδίδει την Πηγή της ζωής και συνδυάζεται με το δένδρο της ζωής μέσα στην σκηνή του Ευαγγελισμού. Ας συγκρατήσουμε, λοιπόν, για την ώρα, ότι στον Ευαγγελισμό στην πηγή, παρότι το νερό αποτελεί στοιχείο της αφήγησης του απόκρυφου κειμένου, η συμβολική του αξία ως ζωοδόχου πηγής είναι ισχυρότερη. Αυτό πιστοποιείται, μάλιστα, στην ερμηνεία που δίνει για τη σκηνή ο μοναχός Ιάκωβος Κοκκινοβάφου, τον 11ο αιώνα.

Με τη συμβολική της αξία η πηγή παρεισφρύει καμιά φορά και στον κανονικό Ευαγγελισμό. Ενδεικτική είναι μια δυτική, [βενετσιάνικη μικρογραφία του 14ου αιώνα](#). Το νερό πηγάζει με φόρα από μια αρχιτεκτονική κατασκευή δίπλα από την Παναγία.

βενετσιάνικη μικρογραφία του 14ου αιώνα

Από την έρευνά μου έχω αποκομίσει την εντύπωση ότι το νερό στον Ευαγγελισμό είναι ιδιαίτερα διαδεδομένο στην τέχνη της Ανατολής. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα, του 1300 περίπου, αποτελεί η ξύλινη ανάγλυφη πλάκα από **θύρα του ναού [Al-Mu'allaka στο Κάιρο](#)**. Εδώ, πάνω από τον Ευαγγελισμό υπάρχει και η Βάπτιση. Έτσι, δημιουργείται η αίσθηση ότι τα νερά του Ιορδάνη ξεχειλίζουν μέσα στον Ευαγγελισμό. Και σαν να μην έφθανε η γειτνίαση των δύο σκηνών για να κάνει τον Ευαγγελισμό μέτοχο όλων των συμβολισμών του Ιορδάνη, στα δεξιά του Γαβριήλ μια πηγή βγάζει νερό με ορμή.

θύρα του ναού Al-Mu'allaka στο Κάιρο.

Ένα παράδειγμα εξαιρετικά ενδιαφέρον βρίσκεται στους Αγίους Αποστόλους στο [Περαχωριό](#) της Κύπρου (1160-80).

Περαχωριό της Κύπρου

Μια πηγή ως λεοντοκεφαλή παριστάνεται στα αριστερά της Παναγίας, για να δείξει πώς η Θεοτόκος γίνεται Ζωοδόχος πηγή με τη συμβολή της στο έργο της Ενσαρκώσεως. Όμως, προσέξτε : ● **Ευαγγελισμός** εδώ απεικονίζεται στα Ανατολικά σφαιρικά τρίγωνα του τρούλου, τα οποία φέρονται από τόξο διακοσμημένο με υδάτινα κύματα. Όπως ξέρουμε, ο τρούλος του ναού, συμβολίζει τον ουράνιο θόλο και προορίζεται για παραστάσεις θεοφανειών. Τα νερά του τόξου, λοιπόν, παραπέμπουν στον ουράνιο χώρο πάνω από το στερέωμα. Κατά συνέπεια, εδώ, ο Χαιρετισμός του Αγγέλου δεν αποτελεί απλώς ένα επεισόδιο της ζωής του Θεανθρώπου, αλλά υπογραμμίζει και τη θεϊκή υπόσταση του Υιού που συλλαμβάνει η Παρθένος. Με άλλα λόγια, οι εικονογραφικές λεπτομέρειες σχετικά με το νερό, που παραπάνω περιγράψαμε, συντελούν ώστε ο Ευαγγελισμός να

σημερινό άνθρωπο να προσλάβουν τέτοιου είδους μηνύματα.

??????????

1. ?? ????? ??? ?????????????? ?? ?????? ?? ?????? ?????? ?????? ?? ?????? ?????? ??????:
????????? ?? ?????????????, ????? 2010. ??????? ?????????????? ?????? ?? ?????? ?????????? ???: H.
Papastavrou, *Recherche iconographique dans l'art byzantine et occidental du XIe au XVe siècle. L'Annonciation*,
Bibliothèque de l'Institut Hellenique d'Études Byzantines et Post-byzantines de Venise 25, Venise 2008.

2. ?????, ????? ?????????????? ?????????????? ?? ?? ???? ?????? ?? ?????????????? ????? ?????????????? ?
????, ?? ?? ?????? ?????? ?????????????? «????? ?? ??????», ?? ?????? ?? ?????? ?????. ??????????
????????? ?? ? ?????? ?? ?????? ?? ?????????? ?? ?????????? ?? ?????????? ?????? ?? ?????????? ??????
????? ? ?????????????? ?????????????????? ?? ?????????? ?? ?? ?????? ?? ?????? ?????? ? ?????? ??
????? ?? ??????????????.

ψηφιδωτό με το Όραμα της βάτου

Επιπλέον, σε κάποιες δοκούς από την οροφή της βασιλικής που χρονολογούνται από την ίδια εποχή (548-565) **ο ανάγλυφος διάκοσμος** επαναλαμβάνει στοιχεία από τη χλωρίδα και την πανίδα του Νείλου και πλοιάρια με κωπηλάτες.

ο ανάγλυφος διάκοσμος

Το κείμενο αυτό και οι φωτογραφίες που το συνοδεύουν δημοσιεύτηκε στη διεύθυνση:http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/papastavrou_nero.html

<http://bit.ly/13duWls>